

UNA LLÀNTIA TARDOANTIGA AMB DECORACIÓ DE TEMA CRISTIÀ PROCEDENT DE LA VIL·LA ROMANA DE PLA DE PALOL (PLATJA D'ARO, BAIX EMPORDÀ)

RAMON JÀRREGA DOMÍNGUEZ

RESUM

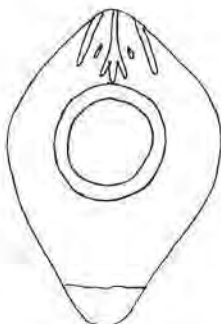
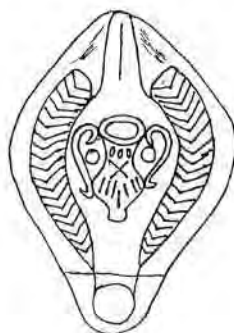
Amb aquest article volem donar a conèixer una interessant llàntia o lampadeta romana que actualment s'exposa al Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols. Aquesta peça, que es conserva gairebé completa (hi manca només el bec), procedeix de la coneguda vil·la romana de Pla de Palol, situada a l'actual nucli urbà de Platja d'Aro, davant la platja de Fenals. La llàntia, que presenta una decoració de temàtica cristiana representant una gerra (del tipus anomenat *kantharos* o *cantharus*), constitueix un bon exemple de la iconografia cristiana dels primers segles de la nostra Era.

INTRODUCCIÓ

En una recent visita al Museu de Sant Feliu de Guíxols varem tenir ocasió de conèixer l'existència d'una interessant llàntia romana procedent de la vil·la de Pla de Palol, que romaníà inèdita. Davant aquest darrer

fet i l'interès indubtable de la peça, vàrem acceptar l'amable invitació que el senyor Francesc Aicart, vocal de la Junta Directiva de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, ens va fer per estudiar la peça ⁽¹⁾.

DESCRIPCIÓ DE LA PEÇA

La llàntia (que podem anomenar també lampadeta, llumenera o, en una variant més llatina, lucerna) que aquí estudiem es conserva gairebé sencera, hi manca només la part del bec (que ha estat modernament restaurat), per la qual sortia antigament la flama; la resta de la llàntia, però, ha romàs sencera, apreciand-se perfectament la seva decoració. La part conservada fa 8,6 cm de llarg (incloent-hi la part restaurada arribant als 10,8 cm); la seva amplada màxima a la zona del disc és de 7,5 cm, mentre que la seva alçada és de 3,2 cm sense comptar la nansa, de 4,5 cm, incloent-hi aquesta darrera. Presenta al disc dos forats paral·lels d'alimentació ⁽²⁾.

L'argila és de color marró beix; a la superfície s'aprecia algun fragment minúscul de quarç. Gràcies al fet que la

(1) Voldríem expressar el nostre agraïment al senyor Francesc Aicart per haver-nos proposat l'estudi de la peça (així com pel seu guiatge en la visita al Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols), agraïment que volem fer extensiu al senyor Jordi Colomeda, tècnic de l'esmentat museu, per haver-nos facilitat les tasques de documentació d'aquesta llàntia.

(2) Creiem que no està de més recordar que les parts de què es compon una llàntia són les següents: el bec, per on sortia la flama; el disc o *infundibulum*, on, com indica el seu nom llatí, es vessava l'oli per mitjà d'un o dos forats d'alimentació; l'orla (*margo* en llatí), que, com el seu nom indica, constitueix la part exterior que limita el disc, i que gairebé sempre estava decorada; i, finalment, la nansa i la base.

nansa es troba parcialment trencada, podem apreciar que el nucli de la pasta és de color gris. L'exterior presenta una lleugeríssima engalba mat que fa cos amb la pasta de la peça, sense presentar cap mena de brillantor.

L'orla està decorada amb una representació estilitzada d'una fulla de palma, mentre que el disc mostra una bella decoració, que representa un *kantharos* o *cantharus*, és a dir, una gerra de boca ampla proveïda de dues nanses. Al fons presenta una decoració incisa consistent en una línia que es divideix en tres que li dóna l'aparença d'un trident. La decoració és feta amb motlle, tret potser de la del fons, que podria haver-se fet posteriorment amb incisions.

Aquesta peça procedeix, com s'ha dit, de la vil·la romana de Pla de Palol, on fou trobada en circumstàncies ignorades.

ENQUADRAMENT TIPOLÒGIC I CRONOLÒGIC

D'acord amb les tipologies existents, correspon al tipus I de la classificació de Hayes (1972), i al tipus *Atlante* VIII A 1 a (Anselmino i Pavolini, a AAVV 1981), així com al més recent 4.1.1.1.2.1 de la tipologia de Barbera i Petriaggi (1993, pp. 26-47). Aquest tipus de llànties s'atribueix principalment a produccions nord-africanes, ubicades a l'actual territori de Tunísia.

Les llànties africanes, tot i que presenten també altres variants, es divideixen principalment en dos tipus, els Hayes I i II, que corresponen

respectivament als *Atlante* VIII i X. El primer tipus és l'habitual al segle IV i mitjan / tercer quart del segle V, mentre que el segon tipus (també anomenat «africà clàssic») correspon als tres darrers quarts del segle V i perdura fins al segle VII (Anselmino 1986, pp. 236-237). Al primer tipus (és a dir, al més antic) correspon la llàntia de Pla de Palol que aquí estudiem. A més, s'enquadra plenament amb el subtipus més habitual, l'*Atlante* VIII A 1 a, equivalent al Barbera - Petriaggi 4.1.1.1.2.1. Aquest subtipus presenta el canal obert i el disc lliure, que limita directament amb la decoració de fulla de palma que decora el *margo*, característiques que presenta la llàntia de Pla de Palol. Les llànties d'aquest tipus es troben àmpliament esteses al Mediterrani central i occidental, encara que no en tan abundant nombre com les «africanes clàssiques» (Pavolini 1986, p. 242-243).

Tanmateix, tot i que les llànties del tipus Hayes I - *Atlante* VIII solen ésser gairebé sempre de procedència africana, no es pot descartar que hi hagi imitacions produïdes a llocs encara per determinar, i un d'aquests casos podria ésser el de la llàntia que aquí estudiem. Efectivament, les llànties africanes d'aquest tipus tenen sempre unes característiques físiques molt homogènies, consistents en una pasta de color vermell totxo, amb una engalba ben diferenciada de la resta de la pasta, d'un color vermell encara més intens que la pasta, i sovint força brillant. En canvi, ja hem vist que la peça de Pla de Palol presenta unes característiques ben diferents, amb una pasta de color marró beix a l'exterior i un nucli de color verdós, i una engalba mat que gairebé no es distingeix de la pasta. La divergència amb les peces que podríem anomenar «canòniques» és força evident, per la qual cosa podem diferenciar aquesta llàntia de la major part de la producció que coneixem; tanmateix, tampoc no podem descartar la seva procedència africana, perquè podria procedir d'algun taller diferent dels més habituals. Amb els coneixements actuals, tan sols podem dir que, pel que fa a la seva pasta, es diferencia de la major part de les llànties conegudes d'aquesta forma, tot i que tipològicament és ben canònica.

L'element característic d'aquesta llàntia més interessant és sens dubte la seva decoració. No ens referim a la fulla de palma estilitzada que decora l'orla o *margo*, sinó a la figura que apareix al centre del disc. Representa un recipient del tipus anomenat amb l'expressió grega *kantharos* (llatinitzat *cantharus*), que té un clar simbolisme cristià⁽³⁾; abans d'estendre'ns en consideracions sobre aquest darrer, creiem que cal efectuar-ne primer un enquadrament tipològic. Aquest motiu decoratiu no és un dels més

(3) Encara que formalment no hi té res a veure, la paraula catalana *càntir* procedeix del llatí *cantharus* (i més remotament del grec *kantharos*) tot i que és un atuell formalment ben diferent.

abundants en les llànties del tipus Hayes I, tot i que no és gens estrany en la iconografia de l'època ni en les produccions africanes. Tot seguit esmentarem una sèrie d'exemples.

Els *kantharoi* o *canthari* apareixen representats també en les produccions vasculars africanes, que (cal recordar-ho) es produïen als mateixos centres que les llànties, i eren comercialitzats juntament amb elles. Així, apareixen representacions de *kantharoi* decorant plats de sigillata africana C (especialment de les formes Salomonson *a* - Hayes 53 A i Hayes 56) com, per exemple, alguns de *Baelo Claudia* (prop de Tarifa, a l'actual Andalusia) i Cartago, ambdós repertoriats a l'*Atlante* (AAVV 1981, làm. LXXXVIII, núm. 17 i 18, motius 174 i 175); el darrer, tot i no ésser idèntic, és força similar al de Pla de Palol. Curiosament, al mateix jaciment de Pla de Palol es va trobar un fragment de vora de plat de sigillata africana C de forma indeterminada, que presenta també una representació d'un *cantharus* (Nolla - Casas 1984, p. 124, làm. XXXVII, núm. 2)⁽⁴⁾. Aquest tipus de decoració és típica del segle IV i la primera meitat del V (AAVV 1981, pp. 159, 161 i 175).

La representació de *canthari* apareix també en plats de la producció anomenada sigillata africana D (AAVV 1981, làm. LIX (a), núm. 32 a 37, estampilles 224 a 229), procedents de Cartago i Oudna (Tunísia), Seleucia (Síria) i Karanis (Egipte). Mentre que la decoració de la sigillata africana C és aplicada sobre la peça, la de la sigillata africana D és estampada; cronològicament podem situar la decoració de *canthari* en la sigillata africana D entre un segle V avançat i el segle VI, atès que es troba en els estils A-III/E-I, D, E-I i E-II (AAVV 1981, P. 130) de la tipologia de Hayes (1972).

Ens ha cridat l'atenció un tret significatiu d'aquest tipus de decoració. Mentre que els *canthari* que apareixen sobre plats de sigillata africana D estan representats gairebé de perfil, els que decoren la producció de sigillata africana C apareixen amb una visió esquematitzada, que els presenta com si es veiessin una mica des de dalt, és a dir, que la representació de la vora té una aparença ovalada. Curiosament, aquesta és la variant de la decoració que presenta la llàntia de Pla de Palol, que cronològicament és contemporània de la sigillata africana C.

Pel que fa a les llànties, hem de dir que no coneixem gaires paral·lels de decoracions que representin *canthari* en llànties del tipus Hayes I -

(4) Tenint en compte que la sigil·lata africana C decorada no és gaire abundant a les nostres contrades (tot i que n'hi ha), i que la representació de *canthari* no és de les més abundants en les llànties del tipus Hayes I, és una curiosa casualitat que al jaciment de Pla de Palol s'hagin trobat aquests dos fragments, amb una decoració similar.

Atlante VIII. En canvi, són força abundants en les llànties (més tardanes) del tipus Hayes II - *Atlante X*. Així, se'n coneixen alguns exemplars trobats a Tunísia, concretament a Mactar (Bourgeois 1980, p. 64, fig. 5, núm. 37) i Cartago (Ennabli 1976, pp. 169-177, núms. 803 a 857; làm. XX, núm. 400; làm. XLIV, núms. 819 i 830; làms. XLV i XLVI), així com a Roma (Barbera - Petriaggi 1993, p. 373, i p. 404, làm. 16, núm. 201 B i 202, sobre l'orla i el disc, respectivament), a més d'un exemplar conservat al Museu Arqueològic Nacional de Madrid, que segons un text escrit a la seva base procedeix de San Genaro (potser vol dir Nàpols?), a Itàlia (Modrzejewska 1988, p. 44, fig. 21). Cal dir que tots són força diferents del motiu decoratiu de la llàntia de Pla de Palol. Altres exemplars, entre els quals n'hi ha un de trobat a la ciutat africana de Tebessa, foren publicats ja fa anys per Leclercq (1925 B, pp. 1188 i 1191, núm. 6711 i 6712).

En relació amb el tipus Hayes I - *Atlante VIII*, com s'ha dit, hi ha pocs exemplars coneguts que presentin decoració de *canthari*. Podem esmentar-ne un de trobat a Roma (Barbera - Petriaggi 1993, p. 373 i p. 404, làm. 16, núm. 201 A); es conserva tan sols la base del *cantharus*, essent també força diferent que la de Pla de Palol. El fragment de Roma es troba sobre una llàntia del tipus *Atlante VIII A 2 a* / Barbera - Petriaggi 4.1.1.1.3.1.; tanmateix, aquests dos darrers autors esmenten altres exemplars similars corresponents al subtipus *Atlante VIII A 1 a* / Barbera - Petriaggi 4.1.1.1.2.1 (Breccia 1924, làm. XXVII, 1; Deneauve 1974, p. 148, fig. 12, núm. 31), trobats a Alexandria i a Cartago. L'exemplar de Cartago, trobat al turó de Byrsa i publicat per Deneauve, tot i que és diferent, és força més similar per la seva decoració a l'exemplar de Pla de Palol que no pas els *canthari* que decoren les llànties del tipus Hayes II.

A Catalunya no coneixem cap altre exemplar amb aquesta decoració, per la qual cosa el de Pla de Palol és el primer que hi constatem. Pel que fa a altres zones de la península Ibèrica, és significatiu el cas de la regió murciana, en la qual, en un estudi monogràfic sobre les llànties africanes, tan sols apareix una representació fragmentària de *cantharus* trobat a la basílica paleocristiana d'Aljezares (Amante 1988, p. 230, làm. V, núm. 101; pp. 234 i 248); tanmateix, aquest fragment correspon a la forma Hayes II, com els exemplars tunisencs abans esmentats. A més d'aquest exemplar d'Aljezares (que segons Amante no correspon tampoc a una producció típica africana, sinó a una imitació), en coneixem un altre al País Valencià, trobat al jaciment dels Antigons, al barri de Benalua d'Alacant (Modrzejewska-Marciniak 1989, pp. 236-238); la representació del *cantharus* és força diferent que la de la llàntia de Pla de Palol, i el tipus de llàntia és també una Hayes II - *Atlante X*.

La cronologia d'aquestes peces, evidentment, podem situar-la dintre de la datació general que tenen les llànties del tipus Hayes I - *Atlante* VIII, que a grans trets podem fixar entre el segon quart del segle IV i mitjan o el tercer quart del segle V (Anselmino y Pavolini, a AAVV 1981, p. 195; Anselmino 1986, p. 236). La datació que proposen Barbera i Petriaggi per l'exemplar de Roma abans esmentat és fixada per aquests autors, amb dubtes, cap a la segona meitat del segle V (Barbera - Petriaggi 1993, p. 373). Tanmateix, aquesta datació creiem que és, potser, una mica tardana.

Un element cronològicament vàlid (al nostre entendre) per tal de datar la decoració de *canthari* en llànties del tipus Hayes I - *Atlante* VIII, és la presència de motius similars en la decoració dels plats de sigillata africana C, que són cronològicament contemporanis a les llànties del tipus Hayes I. Com ja s'ha dit, les formes en les quals apareixen aquestes decoracions són els plats de les formes Salomonson a - Hayes 53 A y Hayes 56. Per tant, la datació d'aquests plats correspondrà també a la de la seva decoració. La forma Salomonson a - Hayes 53 A es data cap a mitjan segle IV, mentre que la Hayes 56 correspon al darrer quart del mateix segle (AAVV 1981, pp. 159 i 161); ambdues formes es daten, segons Hayes (1972), cap als anys 360-430. Creiem que aquesta cronologia és la que cal atribuir a les llànties que presenten aquesta decoració, i concretament a la peça de Pla de Palol.

Com a resultat, pel que fa a l'origen de la llàntia que aquí estudiem, no podem afirmar ni negar que es tracti d'una producció africana, tot i que sí que sabem que no s'identifica amb el gruix d'aquesta producció (que també apareix a Catalunya), que presenta unes altres característiques físiques. La decoració amb la representació del *cantharus*, com s'ha vist, tampoc no és gaire abundant en les llànties del tipus Hayes I - *Atlante* VIII, dada que considerem significativa i coherent amb la diferència de taller que ens permet constatar aquesta peça en relació amb la resta de la producció.

D'altra banda, l'estudi comparatiu de la decoració de *canthari* en relació amb la sigillata africana C ens fa pensar que la llàntia de Pla de Palol s'ha de datar en una forquilla cronològica situada entre la segona meitat del segle IV i la primera meitat del V.

LA ICONOGRAFIA DELS *CANTHARI* EN LA DECORACIÓ CRISTIANA TARDOANTIGA

La representació de *canthari*, a part d'ésser un motiu de repertori en la musivària i la pintura romana, adquireix un significat religiós en les representacions d'arrel cristiana. De vegades pot ésser difícil copsar l'autèntic sentit d'aquestes imatges, tenint en compte que en molts símbols

cristians o, en molts casos, cristianitzats (com és el cas del que aquí ens ocupa) és difícil distingir entre el que és simbòlic i el que és merament decoratiu. El significat dels símbols cristians ha estat estudiat per diferents investigadors; així, comptem amb un estudi (ja antic) de Delattre que, entre d'altres, s'ocupa de la representació de *cantharoi* (Delattre 1930, pp. 65-68)⁽⁵⁾.

Curiosament, al fonamental diccionari dirigit per Cabrol i Leclercq sobre arqueologia paleocristiana i litúrgia, la contribució de Leclercq (1925 A) a la veu «canthare» es centra sobretot en la presència de grans *cantharoi* de pedra en les primitives basíliques, formant part de fontanes (amb finalitat decorativa i ritual), així com a algunes representacions i mosaics; en canvi, Leclercq no entra en qüestions iconogràfiques. Tanmateix, la presència dels esmentats *canthari* monumentals (com el de la primitiva basílica de Sant Pere del Vaticà) ens il·lustra una funció ritual força interessant: el seu ús per a les ablucions. Per tant, juntament amb d'altres, podria ésser aquest ús el que justifiqui la representació de *canthari* a la iconografia cristiana primitiva. Leclercq fa esment també a la presència de decoracions de *canthari* de pedra -emmarcats en jardins i juntament amb la representació de coloms i paons reials- a les pintures pompeianes, demostració força eloqüent de la importància d'aquest tipus de motiu en els temes decoratius de repertori en època altoimperial, evidentment desproveïts encara de la simbologia que devien adquirir en l'art cristià antic.

Podria plantejar-se també la inclusió del *cantharus* dins d'una simbologia relacionada amb la vinya, amb una clara connotació evangèlica (*Jo sóc la vinya, vosaltres els sarments*) i la funció que té el *cantharus* com a recipient per a contenir vi. Tanmateix, aquesta simbologia cristiana és una reconversió iconogràfica de motius que es troben també en tombes paganes: així, un *cantharus* amb raïm, voltat de pàmpols i ocells, apareix representat en un mausoleu pagà situat en l'àmbit de les catacombes de Sant Sebastià, a Roma (Grabar 1980, p. 87, fig. 81). Per aquesta raó, podem dir que la iconografia cristiana reconverteix clarament motius funeraris ja estesos anteriorment en el món romà, i que, tot i que no n'estem tan informats com en la versió cristiana, clarament han de formar part d'una simbologia del món d'ultratomba. Un exemple, ja cristià, d'aquest tipus de representacions el trobem a la catacomba de Domitila, a Roma, on apareix un *cantharus* voltat per dos ocells (Grabar 1980, p. 82, fig. 75).

En darrer lloc, podríem plantejar una identitat entre la simbologia del *cantharus* i la del Graal. Deixant de banda el seu significat (clarament

(5) Malauradament, no ens ha estat possible consultar aquest treball, per la qual cosa no podem valorar les aportacions del seu contingut.

esotèric) en el món medieval, en el qual la tradició cristiana es barreja amb d'altres d'origen germànic, en el període tardoantic queda clar que representa la sang de Crist, en commemoració del Sant Sopar. Per tant, podem pensar que la representació de *canthari* en llànties de simbologia cristiana pot unir un motiu més o menys concret de salvació ultraterrena (com a receptacle de l'aigua de la vida) amb l'al·lusió al calze de Crist i la seva simbologia de la sang, commemorada en el Sant Sopar. Tanmateix, proposem aquesta idea amb moltes reserves, perquè és evident que un *cantharos* és un gerro i, per tant, és un receptacle per a servir líquids, mentre que el calze és, evidentment, una copa per beure.

LA RELACIÓ DE LA PEÇA AMB LA SEVA PROCEDÈNCIA. LA VIL·LA ROMANA DE PLA DE PALOL

És evident que tot element arqueològic s'ha de posar en relació amb el jaciment en el qual fou trobat, atès que es tracta d'una peça del mosaic que ens permet reconstruir la història econòmica d'un assentament antic. Per aquesta raó, creiem que no està de més que donem una ullada al jaciment del qual procedeix la peça.

El jaciment de Pla de Palol és una antiga vil·la romana situada en l'actual nucli urbà de Platja d'Aro, davant del mar, al costat de la platja de Fenals, també anomenada de n'Artigues. D'aquesta vil·la fins fa poc temps no se'n sabien gaires coses, però les darreres excavacions arqueològiques que s'hi han dut a terme no solament han permès augmentar considerablement el grau de coneixement que se'n té, sinó fins i tot habilitar-ne una part per a la visita pública.

El nom del jaciment (conegut també com a Platja de n'Artigues) és ben significatiu de la importància que degué tenir la vil·la, atès que deriva de la paraula llatina *palatium*, que vol dir 'palau'. L'any 1959, es varen dur a terme uns sondeigs a càrrec del dr. Miquel Oliva, en els quals es va descobrir el que hom va considerar una piscina, pertanyent a un conjunt termal. En els anys vuitanta, es va efectuar una recopilació de les dades i una publicació dels materials arqueològics, a càrrec dels doctors Josep Maria Nolla i Josep Casas (Nolla - Casas 1984, pp. 123-127). En aquest estudi es va posar de manifest l'existència de material tardoantic, esmentant-se un fragment d'àmfora del Mediterrani oriental de la forma Almagro 54 (Nolla - Casas 1984, p. 123).

L'any 1984 es dugueren a terme unes excavacions arqueològiques, els resultats generals de les quals foren publicats al cap d'algun temps (Colomer *et alii* 1989). Posteriorment, es fan diversos esments d'aquesta vil·la en un llibre que té com a objectiu l'estudi del poblament romà a les comarques de Girona (Casas *et alii* 1995). Recentment, en una comunica-

ció a les V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, s'han donat a conèixer els resultats de les excavacions engegades en aquest indret entre els anys 1997 i 1999.

La vil·la romana ocupava una superfície d'uns 10.000 metres quadrats. Les excavacions efectuades han permès constatar un origen en època tardorepublicana o altoimperial, tot i que els precedents republicans són poc coneguts (Colomer *et alii* 1989, p. 108); a la fase altoimperial correspon un magatzem de *dolia* que devia pertànyer a la *pars rustica* de la vil·la. Sembla ser que vers els segles II i III i ha una decadència i un abandó parcial de la vil·la; fou ja en el segle IV que aquesta tingué una nova fase d'esplendor, amb una reconstrucció total. Tot i que els seus excavadors daten -esperant l'estudi detallat dels materials- aquesta reforma en el segle IV (Burch *et alii* 2000, p. 111), l'esment en relació amb aquesta fase constructiva d'algun fragment de les anomenades (al nostre entendre inadequadament) «D.S.P.» (és a dir, les produccions gal·les tardoromanes amb decoració estampada) creiem que ens autoritza a situar-la en el darrer quart del segle IV o al llarg del segle V. La vil·la va continuar activa fins al segle VI, moment en el qual fou abandonada (Burch *et alii* 2000, p. 113).

És interessant recordar que a la platja de n'Artigues, dalt d'un promontori rocós, es coneixen des de fa temps unes restes arquitectòniques que podrien haver correspost a un antic farell, tal i com suggereix Pella i Forgas (1883, p. 213), que diu que s'hi trobaren fragments de tègules romanes; en aquest sentit, el nom amb què es coneix el promontori, la «Senya dels Moros», és força significatiu. Podria, per tant, haver estat un petit far que servís al portell que podria haver tingut la vil·la en aquest indret, cosa que evidentment permetria reforçar encara més la importància que degué tenir aquest assentament.

Pel que fa a l'estudi de la llàntia que ens ocupa en aquest article, no volem deixar de ressaltar la importància que sembla tenir la fase tardoantiga de la vil·la de Pla de Palol, a la qual podem adscriure aquesta llantieta. Fins i tot, hi ha un detall que els resultats de les excavacions ens permeten utilitzar en relació amb aquesta peça: si efectivament la vil·la estigué gairebé abandonada fins al darrer quart del segle IV o ja el segle V, moment en què es reconstrueix de bell nou, podem suposar amb tota lògica que la cronologia de la llàntia, que per les seves característiques intrínseques podem datar entre mitjan segle quart i mitjan / tercer quart del segle V, pot situar-se, a partir de les dades fornides per les excavacions, ja a finals del segle IV com a *terminus post quem*, o bé al llarg dels primers setanta-cinc anys del segle V.

CONCLUSIONS

1- La llàntia trobada a la vil·la romana de Pla de Palol correspon al tipus Hayes I / *Atlante VIII A 1 a* / Barbera - Petriaggi 4.1.1.1.2.1. Amb les dades actuals no podem saber si es tracta d'una producció africana o d'una imitació, tot i que es diferencia de les produccions africanes típiques per les característiques de la seva pasta.

2- Aquesta llàntia ens permet conèixer millor la distribució d'aquest tipus de lampadetes, i al mateix temps ens documenta un exemplar més d'iconografia paleocristiana, interessant per a l'estudi de les formes artístiques dels primers segles del cristianisme.

3- La llàntia que aquí hem estudiat és, sens dubte, un element més que ens permet documentar la importància que va tenir la vil·la romana de Pla de Palol en època tardoantiga, corresponent a una fase d'importants reestructuracions d'aquest assentament.

BIBLIOGRAFIA

AAVV 1981: *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo Impero)*. Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale. Roma.

AMANTE, M. 1988: «Representaciones iconográficas en lucernas romanas de la región de Murcia», *Arte y poblamiento en el Sudeste peninsular. Antigüedad y Cristianismo V*, pp. 213-254. Murcia.

ANSELMINO, L. 1986: «Le lucerne tardoantiche: produzione e cronologie», *Società romana e impero tardoantico, III. Le merci. Gli insediamenti*, pp. 227-240, Roma-Bari.

BARBERA, M.R. - PETRIAGGI, R. 1993: *Le lucerne tardo-antiche di produzione africana. Cataloghi dei musei gallerie d'Italia, Museo Nazionale Romano*, Roma.

BOURGEOIS, A. 1980: «Les lampes en céramique de Mactar», *Karthago XIX*, pp. 33-86 (+ lams. I-XI).

BRECCIA, A. 1924: *Le Musée gréco-romain au cours de l'année 1922-1923*. Alexandria.

BURCH, J. - CASAS, J. - LLINÀS, J. - NOLLA, J.M. - PALAHÍ, L.I. - DE PRADO, G. - SAGRERA, J. 2000: «Excavació a la vil·la romana de Pla de Palol (Platja d'Aro, Baix Empordà)», *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pp. 109-113, Girona.

CASAS, J. - CASTANYER, P. - NOLLA, J.M. - TREMOLEDA, J. 1995: *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord-est*. Girona.

COLOMER, M.A. - COSTA, B. - TREMOLEDA, J. 1989: «Estudi preliminar de la vil·la romana de Platja Artigues», *Cypsela VII*, pp. 103-110, Girona.

DELATTRE, A.L. 1899: *Les lampes chrétiennes de Carthage, Musée Lavignerie St. Louis de Carthage*, III, Paris.

DELATTRE, A.L. 1930: *Symbole eucharistique*. Tunis.

DENEAUVE, J. 1974: «Un dépotoir paléochrétien sur la colline de Byrsa a Carthage», *Antiquités Africaines* 8, pp. 133-156. París.

ENNABLI, A. 1976: *Lampes chrétiennes de Tunisie*. París.

GRABAR, A. 1980 (reed.): *L'arte paleocristiana (200-396)*. Milà (ed. italiana; ed. original, París 1966. Hi ha també traducció en castellà. HAYES, J.W. 1972: *Late Roman Pottery*. Londres.

LECLERQ, H. 1925 A: "Canthare", a CABROL, F. - LECLERQ, H., *Dictionaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, vol. II, pp. 1955-1968. París.

LECLERQ, H. 1925 B: "Lampes", a CABROL, F. - LECLERQ, H., *Dictionaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, vol. VIII, pp. 1086-1222. París.

MERINO, J. 1993: "Platja Artigues, Platja d'Aro", *Anuari d'Intervencions a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 77. Barcelona.

MODRZEWSKA, I. 1988: «Lucernas tardoantigas en la colección del M.A.N.», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional* VI, núms. 1 i 2, pp. 25-58. Madrid.

MODRZEWSKA-MARCINIAK, I. 1989: «Lucernas escogidas del Museo Arqueológico de Alicante y de Elche», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología* LV, pp. 216-245. Valladolid.

OLIVA, M. 1959: «Actividades de la Delegación de Excavaciones Arqueológicas y del Servicio Provincial de Excavaciones Arqueológicas, conservación y catalogación de Monumentos de la Excelentísima Diputación Provincial de Gerona, en 1959», *Anuario del Instituto de Estudios Gerundenses* XIII, pp. 305-389. Girona.

OLIVA, M. 1961: «Tésela arqueològica», *Revista de Gerona* 14, pp. 77-82. Girona.

OLIVA, M. 1972: «El castillo de Benedormiens y su zona de influencia», *Revista de Gerona* 58, pp. 20-42. Girona.

PAVOLINI, C. 1986: «La circolazione delle lucerne in terra sigillata africana», *Società romana e impero tardoantico*, III. *Le merci. Gli insediamenti*, pp. 241-250. Roma-Bari.

PELLA i FORGAS, J. 1883: *Historia del Ampurdán*. Barcelona (concretament, pp. 212-213).